

Шакун Н. В.

**ПЛЮРАЛІЗМ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ЯК ПРИНЦИП
ТЛУМАЧЕННЯ ІСТОРІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ**

Актуальність дослідження особливостей тлумачення історії у вітчизняній філософській думці зумовлена рядом суспільних та науково-методологічних чинників. Серед них – потреба осмислити нинішні соціокультурні процеси в Україні та світі, по-новому подивитись на характер суспільних перетворень. Загострюються питання осягнення історії і у зв'язку з розпадом традиційних життєвих форм суспільства, адже в умовах глобалізації, на думку сучасних вчених, виникає «безпосереднє відчуття» світу, де, безперечно, не так важливо знати скарби пращурів, як знати, чим займаються наші сучасники» [7, 195].

Більше того, суттєві корективи в традиційні способи пояснення історії вносить сучасна постмодерністська філософська думка (Ж.Бодріяр, Ж.Дельоз, Ж.Дерріда, Ж.-Ф.Ліотар, П.Козловські, М.Фуко та ін.), яка піддає сумніву надбання теоретиків Модерну і орієнтується на новітні філософсько-світоглядні конструкти – відмову від лінійного бачення соціальної динаміки, заперечення логоцентризму, артикуляцію теперішнього тощо. Зрештою, за висловом Ж.-Ф.Ліотара, якщо все спростити, то під постмодернізмом слід розуміти недовіру до метаоповідань [6, 54].

Іншим чинником є актуальність проблеми методології дослідження історії. Як справедливо підкреслюють сучасні авторитетні українські дослідники в галузі історії та методології: «чистий досвід», – без історіософської інтерпретації, емпіричні дослідження, що включають у себе факти, і лише факти, й нічого більше, крім фактів, – усе це примари, породжені методологічним інфантилізмом позитивістів, їх неісторичним підходом до аналізу пізнання» [4, 20].

У світлі означеної проблематики значний методологічний потенціал та нові можливості для розробки нелінійних підходів до тлумачення історичного пізнання, на наш погляд, мають дослідження таких вітчизняних вчених, як В.Андрущенко, І.Бойченко, В.Лук'янець, М.Михальченко, М.Попович, О.Соболь, В.Табачковський, В.Шевченко, Н.Яковенко, В.Ярошовець, Т.Ящук та ін. Множина інтерпретацій історії, вироблена цими вченими і слугуватиме *методологічною базою* нашого дослідження. Одночасно бралися до уваги й плідні напрацювання у царині філософського осягнення вітчизняної історії А.Бичко, І.Бичка, С.Бондара, В.Горського, М.Кашуби, В.Литвина, В.Нічик та ін. вчених. Урахування досвіду плюралістичного осмислення історії, нагромадженого сучасними науковцями, сприятиме досягненню поставленої в даній статті *мети*: проаналізувати особливості плюралістичного підходу до історії; виявити інтенції плюралістичного тлумачення історії, притаманні вітчизняній філософській думці.

Розгляд особливостей тлумачення історії в українській філософії потребує деяких уточнень, які стосуються безпосередньо розуміння змісту поняття «історія» в контексті українського світорозуміння. Слід зауважити, що сьогодні існують значні розбіжності у способах витлумачення цього поняття. Підкреслимо, що в перекладі з грецької мови на українську «історія» означає, насамперед, будь-яку оповідь. Саме оповідачами або «дієписцями» й «літописцями» ще в часи Київської Русі і пізніше вважали збирачів і тлумачів інформації (знання) про події людського життя. Скажімо, в «Лексиконі» Є.Славинецького (XVII ст.) «гісторія» витлумачується як похідна від слова «гістор», тобто «кощун» – розповідь про діла предків, на противагу вимислу, байці» [11, 219].

Слід брати до уваги той факт, що в часи СРСР в Україні поширилось російське тлумачення історії. Однак, як зазначають, наприклад, німецькі дослідники, «російське поняття «історизму» ґрунтовно відрізняється від того, що в Німеччині розуміють під «історизмом» [15, 478]. Мовиться про те, що в

Німеччині поняття «історизм» або «історичний» тлумачиться як опис або дослідження всього того, що створене людьми і з чим можна встановити контакт в даний час. Тобто, йдеться про «давнину» або *Geschichte*.

В англomовному варіанті зміст терміну «історія» (*history*) визначається в поняттях і категоріях, далеких від розуміння історії, наприклад, як процесу розвитку людства тощо. Історією тлумачиться як «вивчення подій минулого, пов'язаних з певною нацією, організованих у певному порядку від більш ранніх до пізніших часів, особливо подій, що стосуються правителів та урядів країн, соціальних та торговельних умов і т.д.»; «облік чи запис того, що трапилось з кимось чи було ним здійснено протягом його життя»; «довга розповідь, включаючи деталі багатьох подій» [14, 497] тощо. Зустрічається у англomовній версії тлумачення історії як «казки, оповідання», «хронологічного запису подій», «галузі знання, котра веде облік і пояснює минулі події» [16, 538] і т.п. Проте загальним є розуміння історії як вивчення, запису подій минулого, розповіді про певні події тощо, а не як процесу чи розвитку суспільства, народу, держави і т.д.

Урахування полісемантичності терміну «історія» та специфіки його поширення в науково-педагогічних колах України дає підстави твердити, що під грекомовним терміном «історія» доцільно розуміти, перш за все, ту ж реальність, яка з цим терміном пов'язується західноєвропейською суспільно-гуманітарною думкою. Тобто історія – це сукупність оповідей про події людського життя і те, як люди взаємодіють із довкіллям. Таке розуміння історії – як дієписів, літописів і т.д. – здавна притаманне й українській філософській думці.

Зазначимо, що догматизм в розумінні історії виник в Україні у результаті марксистсько-ленінського методологічного панування, яке вимагало однолінійно тлумачити опис подій під кутом зору майбутньої перемоги комунізму. Причому проблема осмислення історії нерозривно пов'язувалась з економічним детермінізмом, а основним методом розуміння історії був історичний матеріалізм, як складова частина марксистсько-

ленінської філософії та «наука» про загальні і специфічні закони функціонування суспільно-економічних формацій. Основним пізнавально-методологічним принципом істмату проголошувалось визнання первинності суспільного буття і вторинності суспільної свідомості. Сама ж історія уявлялась як об'єктивно-закономірна зміна одних «соціальних організмів» іншими, процес сходження від «нижчих» ступенів до «вищих» суспільно-економічних формацій. Віра дослідників у безумовну наявність «суспільного розвитку» наперед задавала розгортанню оповіді про суспільне буття людства лінійно-монологічну перспективу, оскільки «роз-виток» завжди буває реалізацією того, що було в одному і єдиному органічному (біологічному) „завитку».

Відмітимо у зв'язку з цим, що в Україні тривалий час поняття „розвитку” спеціально не виділялося. Воно, як правило, ототожнювалось із поняттями „життя” або „житія”. Тому під „життям” розумілось „рождатися, питатися, умереть” (Г.Сковорода). Але ідея розвитку набула велику популярність в Європі, а в ХІХ ст. вчення про розвиток було запозичене і в Україні, причому в її гегелівській та марксистській інтерпретації (М.Зібер). Розроблена пізніше у марксистсько-ленінському вченні, ідея розвитку на довгий час стала підґрунтям однобічного лінійно-есхатологічного тлумачення історії в Україні радянської доби і значною мірою зберігає панівні позиції нині.

На наш погляд, в методологічному плані більш плідним є не лінійно-механічний (в т.ч. циклічний) підхід до історії, а її розуміння з позицій плюралізму – як сукупності автономних інтерпретацій подій, між якими немає детерміністичного (як лінійно-механістичного, так і циклічного зв'язку). Адже пізнання та логічне осмислення історії здійснюють люди. Історія в цьому плані – це не відсторонена від людей „об'єктивна” наука, а антропоцентрична оповідь про людське світобуття. Суб'єктивно кожен історик-дослідник, як відомо, по-своєму конструє історичну реальність, вплітаючи її у форми, специфічні для даного стану національної культури.

Суть історії в цьому разі тотожна суті оповіді, що розгортається як сума уривків знань, які має дослідник і які виражають різні аспекти людської життєдіяльності. Історія, отже, набуває уявні форми самопізнання людської спільноти, уявно (теоретично) створеної вченими.

Витлумачення історії з позицій плюралізму аж ніяк не означає методологічне свавілля. За висловом американського літературознавця Д.Перкінса, «у кожній історії минуле різне, і водночас ніхто не може говорити все, що захоче, про якусь минулу подію» [8, 18]. Причому міра достовірності історії (оповіді) прямо залежить від повноти інтерпретацій джерел: «кожна історія робить свій внесок точної інформації і обґрунтованої інтерпретації у наступну, де вона буде синтезована разом з тими, що їй передували» [8, 18].

Таким чином кожен дослідник історії спирається на свою, філософськи осмислену культурно-зумовлену символічну структуру олюдненого світу, яка певним чином інтегрує відповідну сукупність дослідницьких методик, тлумачить їх доцільність та ефективність. Більше того, обираючи методологічні принципи свого дослідження, він бере участь у розробці кодів національної культури, знаків приналежності до неї. Відтак осмислення історії українського народу потребує урахування тих методологічних тенденцій, які вироблені вітчизняною філософією. Це загальновизнані принципи автохтонності, поступу, антеїзму, етно- та антропоцентризму, екзистенційності, кордоцентризму, плюралізму тощо.

Предмет історичного дослідження, отже, виходить за рамки сукупності механічно складених подій, включає в себе філософські аспекти. Як слушно зауважує М.Попович у своїй праці «Червоне століття», історія не є викладом подій, і хоча історичних фактів, реконструкцій історичних подій не уникнути, головна мета – це побачити смисл історії [9,3].

Усвідомлення того, що історія неможлива без осягнення світоглядних питань в українській філософській думці припадає на другу половину XIX ст. Це час, коли в Україні розроблялись такі напрямки філософії, як філософія

життя, філософія серця, позитивізм, які відзначалися сильними тенденціями в напрямку екзистенціальної філософії [2]. А екзистенціальна філософія, як відомо, схильна до плюралістичного розуміння людського буття, отже, до неоднозначності оповідей про нього. Під впливом цих філософських течій перебувають П.Куліш, В.Антонович, М.Драгоманов, І.Франко та ін. українські мислителі, які історію починають розглядати як синтез в одній оповіді геополітичної, соціокультурної, етнографічної й іншої аргументації, спертої на світоглядні традиції народу. Скажімо, В.Антонович висловлює тверде переконання, що історія повинна створюватись на теоретико-філософському полі [1, 18].

Однак тенденції інтерпретації історії на засадах плюралізму, які властиві українській філософії середини ХІХ - початку ХХ ст., спиралися на міцний ґрунт. Аналіз творів вітчизняних мислителів, починаючи з киеворуської доби і до середини ХІХ ст., свідчить, що сформувались вони внаслідок оновлення, переосмислення і продовження тих підходів до розуміння історії, які існували у вітчизняній світоглядно-філософській традиції впродовж багатьох віків.

Започатковується формування плюралістичних тенденцій ще в межах міфології, тобто в межах синкретичного світогляду, вираженого усною оповіддю, в якій велику роль відіграє етнокультурний переказ і легендарно-казкова традиція. Оповідь про життя людей «тепер» і «тут», тобто історія, поставала в давнину як міф про дії присутніх темних і світлих сил. Він мав силу закону виражав традицію буття людей, через що людина була підпорядкована міфу.

Причому природа для давніх українців поставала як царство свавілля, свободи, надлюдська реальність. Тому в українській міфології оповідь про буття людей спрямована, як правило, не на з'ясування умов, при яких людина може розкривати свої здібності, а на те, щоб зафіксувати випадки упокорення природи людьми, підвівши її під власні, тобто антропогенні, правила існування. Правила людської поведінки (церемонії, порядок)

формують ракурс інтерпретації дійсності, в межах якого залишалася не вирішеною проблема: як слабка людина може порядкувати в природі і керувати нею? В цьому смислі природа для давніх українців виступає тільки простором, на тлі якого розгортається історія як міф.

Загалом аналіз давньоукраїнської (києворуської) літератури, проведений авторкою статті і, безумовно, багатьма дослідниками попередніх років та сучасними вченими (А.Бичко, С.Бондарем, В.Горським, М.Поповичем та ін.), дає можливість констатувати, що «профанні», тобто світоглядно-раціоналістичні, погляди на історію в Україні тривалий час розроблялася виключно в міфолого-циклічній, а завдяки поширенню християнства – ще й у лінійно-хронологічній перспективі. Однак, філософські інтенції, які містяться у творах Нестора Літописця, Володимира Мономаха, Климента Смолятича, «Ізборнику Святослава», «Повісті минулих літ», «Слові про полк Ігорів» та ін., свідчать про те, що переплетення християнського монологізму й місцевого язичницького світоглядного плюралізму розставляло специфічні акценти в оповідах про суть і результати людської життєдіяльності.

Так, вже перед автором «Слова про полк Ігорів» постала дилема в інтерпретації оповіді про людей: на яку позицію – свободи чи необхідності – стати? Адже в цьому творі звертається увага на те, що основною причиною поразки руських воїнів під час походу на половців є не напередзаданість подій, не Божа воля, а, головню, ігнорування князем Ігорем традицій своїх предків. Опис численних «знамень», що супроводжували Ігорів похід, є не просто сферою застосування художніх засобів (метафор, алегорій тощо). Знаки, що їх нібито посилає Ігореві навколишній світ, є своєрідними кодами семантичної матриці буття нашого пращура. Засадничі світові субстанції – Небо і Земля – сигналізують про небезпеку порушення князем Ігорем «старого порядку»: «погибелі його очікують птахи по дібровам, вовки біду будять по яругам, орли клекотом звірів на кістки кличуть...» [12, 257].

На передній план історії, отже, в добу Київської Русі виноситься проблема міри: чи треба «старе» повністю міняти на «нове», чи варто «помножувати» дідівську славу? Отже, в «Слові...», на відміну від суто міфопоетичної історії, вперше гостро постає питання співвідношення перервності та неперервності суспільного поступу, утіленого традицією. Таким чином це стимулювало потребу осмислення співвідношення необхідності і свободи в історії, оскільки саме книжники давньої України вперше ставлять питання про перервність чи неперервність суспільного поступу, можливість чи неможливість узгодження подій із людською сваволею (проблема міри). Це виявляється в зміщенні акцентів тлумачення історії на духовні феномени (зокрема, висока оцінка знання, в т.ч. й історичного), в наголосі на індивідуальність людського начала, ірраціональність людського буття у світі, безладність світоустрою.

В ренесансно-реформаційний період спеціальних праць, присвячених питанням філософського осмислення історії, в Україні не було. Однак народний епос, агіографічні, літописні, полемічні, публіцистичні праці даного періоду являють собою не тільки сукупність оповідей (історію), але включають і спроби його філософської інтерпретації. Привертає увагу той факт, що у світлі поширення ренесансних ідей, українські оповідачі XV – XVII ст. все більше відходять від теологічної проблематики, зосереджуючись на дослідженні багатоманіття виявів людської життєдіяльності. Це призводить до розширення горизонту змісту «земної історії» – в оповідах значне місце починає відводитися описам природнокліматичних та географічних умов, тваринного та рослинного світу, аналізу етнічного та соціального складу населення, характеристиці суспільних відносин, побуту, торгівлі, ремесел тощо (наприклад, збірка епіграм ієромонаха Климентія, «Похвала місту Острогу» Симеона Пекаліда).

Слід зауважити, що в XVII – XVIII ст. в Україні домінувала лінійно-хронологічна літописна традиція (Г.Груб'янка, С.Величко, Самовидець та ін.), яка продовжує тлумачити історію як лінійно-хронологічну «складку»

згадок про минувшину. В методологічному плані це виявляється у концентрації уваги дослідників на фактах, тобто на описі ознак подій, явищ та процесів. Однак, починаючи XVII ст. в центр української філософії виходить уявлення про хаотичність, нестабільність, непередбачуваність світу. Визнавалося, що, поряд із природним порядком існує хаос, випадкові та стихійні події. А це вже перегукується із ситуативно-випадковим описом подій, властивим міфологічному плюралізму. Так, Хома Євлевич у своєму «Лабіринті» історію розуміє як оповідь про перебіг подій, що розгортається лінійно – «з сотворення світа» і «по останні літа» [3, 226]. Однак при цьому мислитель усвідомлює проблематичність осягнення подій людського буття під кутом лінійності та взаємозумовленості. Головна причина, на думку Хоми Євлевича, криється в тому, що «світ химерний все, що є, навиворіт верне» [3, 226].

Починаючи з XVIII ст., історія в Україні вперше стає предметом спеціального розгляду, що активізувало подальші пошуки вітчизняних мислителів у річищі філософського осмислення історії. Зокрема, питання створення історичного тексту порушується в «Риториці» Теофана Прокоповича, в якій мовиться про метод написання історії і дається тлумачення самому поняттю «історія». Філософ акцентує увагу на правдоподібності міркувань автора, який пише історію і розуміє її як виклад будь-якої події. Філософська рефлексія Теофана Прокоповича спрямовується також і на з'ясування призначення історії – «приносити користь, але користь таку, очевидно, щоб ми з чужих прикладів, так як з власного досвіду знали, що слід робити, а чого уникати» [10, 337].

Дане розуміння історії потенційно включає в себе ідею внутрішньої диференціації і плюралізму. Адже якщо історія – це оповідь про ті чи інші події, то одна й та сама подія може бути представлена сукупністю різноманітних оповідей (історій). Така тенденція яскраво виявляється й у тих творах Теофана Прокоповича, котрі репрезентують генеалогічну лінію в історії (наприклад, в «Історії імператора Петра Великого» та ін. філософ

зазначає, що його оповідь далека від свого завершення, й до неї можна ще «слова додати» [13, 204]).

Осмилюючи історію з позицій антропоцентризму, українські мислителі XVIII ст. (Т.Прокопович, С.Яворський, Г.Сковорода та ін.) наблизились до тлумачення історії, як сукупності оповідей про видатні події, природні явища, вчинки людей, гідні для наслідування та морального виховання. На передній план при цьому виходить розуміння важливості та необхідності урахування безладних процесів і подій людського буття, як єдності різноманітного.

Неузгодженість між оповідною «правильністю» і розмаїттям подій в реальному житті, проте, залишається однією з основних прикмет у вітчизняній філософії історії XVII – першої половини XIX ст. Праці мислителів першої половини XIX ст. (М.Маркевича, М.Костомарова та ін.) засвідчують, що спроби сперти етнографічну оповідь (історію) на національну міфопоетичну традицію здійснювалися переважно з урахуванням класичних уявлень про лінійність світоперетворень. Тому в них переважає методологія «складки» як механічного нагромадження фактів та елементи провіденціалізму. Однак при аналізі рушійних сил, характеру, наслідків суспільного поступу, вчені стикаються з такими явищами, як безладність, асинхронність, детермінованість подій, неможливість їх «втиснення» в цілісну логічну схему тощо.

Безпосереднє обґрунтування правомірності плюралістично-багатофакторного осмислення історії пов'язане, насамперед, з філософськими спробами нелінійного тлумачення знань про людське буття українських мислителів другої половини XIX ст. – перших десятиліть XX ст. Саме у творах В.Антоновича, М.Драгоманова, І.Франка та інших українських філософів історія свідомо починає розглядатись як плюралістичний опис подій, що включає в себе економічний, культурологічний, геополітичний та інші підходи.

Зокрема, П.Куліш одним з перших усвідомив, що будь-яка оповідь про

минуле (історія) – це спроба нашого діалогу з ним. Причому як автор оповіді, так і адресат, на думку вченого, повинні приймати спільну участь в осмисленні подій, адже «будь-яка наука, особливо історія, є справою життя, справою строгою, невідкладною, необхідною; тому і напруженість думки в обох має бути однаковою» [5, I].

Як бачимо, у межах вітчизняної світоглядно-філософської традиції вироблені суттєві підвалини для подальшої розробки методології історичного дослідження, в т.ч. і з урахуванням плюралізму інтерпретацій історії. Всебічний їх аналіз дозволить переглянути монологічне розуміння історії, як опису здобутків або втрат того чи іншого народу, і сприятиме осмисленню проблем історичного пізнання з позицій урахування людської екзистенції, антропоцентричності, а, отже, різноманітності й множинності подій у світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Коротка історія Козаччини. – К.: Україна, 2004.
2. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії: Підручник. – К.: Либідь, 2001.
3. Євлевич Хома. Лабіринт... // Хроніка-2000. – 2000. – Вип. 37–38. – С. 223–238.
4. Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду. – „ARC – UKRAINE”, 1996.
5. Куліш П. Твори: В 2 т. – К.: Наукова думка, 1989. – Т. 2.
6. Лиотар Ж.-Ф. Ситуация постмодерна. – М.: Институт экспериментальной социологии. – СПб.: Алетейя, 1998.
7. Мартен Д., Мецжер Ж.-Л., П'єр Ф. Метаморфози світу: Соціологія глобалізації. – К.: КМ Академія, 2005.
8. Перкінс Д. Чи можлива історія літератури? – К.: КМ Академія, 2005.
9. Попович М.В. Червоне століття. – К.: Арт Ек, 2005.

10. Прокопович Феофан. Філософські твори: В 3 т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.1.
11. Славинецький Є. Лексикон латинський. /Підгот. В.Німчук; Ред. К.Цілуйко. – К.: Наукова думка, 1973.
12. Слово о полку Игореве. // Библиотека литературы Древней Руси. – СПб.: Наука, 2000. – Т. 4.
13. Смирнов В.Г. Феофан Прокопович. – М.: Соратник, 1994.
14. *Oxford's Dictionary of Contemporary English.* – England: Longman Group UK Limited. – 1993.
15. *Philosophisches Wörterbuch.* Veb bibliographisches institut.\ im 2 Band. – Leipzig, 1971. – B. 1.
16. *Webster's New Collegiate Dictionary.* – Springfield, Massachusetts, USA: Philippines Copyright 1981 by G & C. Merriam Co., 1981.

Анотація

***Н.Шаkun.* Плюралізм інтерпретацій як принцип тлумачення історії в українській філософії.**

В статті розглядаються питання осмислення історії в українській філософії. Авторка аналізує особливості плюралізму інтерпретацій, як принципу тлумачення історії, та використання цього принципу українськими мислителями при дослідженні проблем історичного пізнання.

Summary

***N.Shakun.* Pluralism of the Interpretation as a Principle of the Definition of History in the Ukrainian Philosophy.**

The question of the interpretation of history in the Ukrainian philosophy is being examined in the article.

The author analyses the peculiarities of the pluralism of interpretations as a principle of the definition of history and using of the principle by the Ukrainian thinkers while researching the problems of the historical cognition.